

bejdsrapport, og det er berettiget for så vidt, som mange af bidragene ligeså meget rejser spørgsmål og påpeger forskningsopgaver som bringer svar og færdige resultater, men det er en fremragende god bog bestående af 8 klare og vel-skrevne bidrag til Vestjyllands udviklingshistorie + en afsluttende syntese, og bogen fremstår som betydelig mere vellykket og helstøbt, end den beskedne undertitel lader formode.

Bogens emne er udviklingen i Vestjylland, og bogen viser, hvor frugtbart det er at foretage regionalhistoriske undersøgelser som supplement til lokalhistoriske og landsdækkende. Gennem de 9 artikler i bogen tegnes omridset af den vestjyske regions særlige udviklingsmønstre. Den forholdsvis ufrugtbare jord gav Vestjylland en landbrugsstruktur, som ved begyndelsen af den undersøgte periode afveg fra resten af landet. Landbruget var gennemgående meget lidt intensivt og koncentreret sig om de animalske produkter, mens kornavlens spillede en underordnet rolle. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at der ikke var påfaldende mange stude i Vestjylland; studene var karakteristiske for det nordjyske landbrug, men ikke for det vestjyske. Formentlig har smør – ganske vist af dårlig kvalitet forud for andelsmejeriernes etablering – og uld været de vigtigste produkter, men det er et af de spørgsmål, som kræver nøjere undersøgelse. Det vestjyske landbrug var gennemgående tidligere markedsorienteret end landbruget i det øvrige Danmark, og selvejet slog også tidligere igennem i Vestjylland. De vestjyske gårdejere kom derfor til at spille en vigtig rolle i den byudvikling, der fandt sted i perioden. I takt med at landbrugserhvervet voksede i økonomisk betydning som følge af den omfattende nyopdyrkning og den med tiden intensive landbrugsdrift, kom der en urbaniseringsproces igang, men også på

dette punkt fulgte den vestjyske udvikling andre veje end resten af landet, idet udgangspunktet ved periodens begyndelse afveg så stærkt. Bystrukturen i Vestjylland udmækkede sig ved stort set ikke at eksistere. Det er naturligvis en overdrivelse, men ikke blot var der langt mellem købstæderne, der var også langt mellem landsbyerne, idet enkeltgårde var et udbredt fænomen som følge af den meget ekstensive landbrugsdrift. Den voksende økonomiske aktivitet i landdistrikterne fik derfor ved midten af 1800-tallet karakter af en ambulant handel med udgangspunkt i gårdene, og først senere fik det økonomiske liv en sådan intensitet, at det førte til en punktvise koncentration i form af en bydannelse.

Også industrialiseringen fik et karakteristisk forløb i Vestjylland. Hvis der nogetsteds i Danmark har været en protoindustriel region, er det her. Den hjemmeindustrielle uldvareproduktion udviklede sig gennem opkøbssystem og manufaktur til en egentlig tekstilindustri, men med en underskov af småvirksomheder, som fik en kraftig tilvækst i mellemkrigstiden af små trikotagefabrikker.

Uden nødvendigvis at føle sig overbevist af alle de fremsatte synspunkter er det en bog man læser med stor fornøjelse, og bogen står både som et vigtigt bidrag til Vestjyllands historie og som inspiration til tilsvarende regionale studier for andre danske egne.

Jørgen Fink

E. Ladewig Petersen, Knud J. V. Jespersen og Leon Jespersen: *De fede år. Odense 1559-1660*. Odense bys historie, bd. 6, udgivet af Odense Kommune. Odense Universitetsforlag, 1984). 492 s.

Med imponerende præcision med et bind om året nærmer udgivelsen af O-

dense bys historie sig byens 1.000 års jubilæum i 1988 og dermed afslutningen på det store værk, den største danske byhistorie til dato, med udsendelsen af tiende og sidste bind i jubilæumsåret. Af de seneste bind foreligger det om perioden 1559-1660. Det er overordentlig fyldigt og belyser mange sider af lokalsamfundets historie, som det endnu er forholdsvis nyt at se i lokalhistoriske arbejder. Her behandles ikke blot de mere traditionelle sider af bysamfundets historie, som bystyre og forvaltning, retsvæsenet, kirken og gejstligheden, skolevæsenet og krigene; men man får også en indgående skildring af de befolkningsmæssige og de økonomiske og sociale forhold. Området er stort, men når bindets disposition kan forekomme at være noget uoverskuelig, ligger en del af forklaringen måske i det forhold, at bindet er opdelt på tre forfattere, der afvekslende tager sig af de forskellige afsnit. De skriver ikke ud fra det samme syn, og man får bysamfundet og dets historie belyst ud fra en række forskellige synsvinkler. Således bliver byen i hverdag og fest, organisationslivet, konjunkturskillet i 1640-erne og Svenske-krigene 1657-60 særlige afsnit af byens historie, uafhængige af skildringen af de økonomiske og sociale forhold. Og det store afsnit om de sidstnævnte forhold, bogens langt største, ser igen ikke byens erhvervsliv ud fra en helhedsbetragtning, men rummer afsnit om søværts og lokal omsætning, om købmænd og kræmmere, om storkøbmandshandel og øksnehandel, om penge og pengeudlån, mens f.eks. håndværkere, daglejere og tjenestefolk savnes. Et lille afsnit om gilder og lav og lavsvæsenet udfylder næppe meget af disse lidt ejendommelige lakuner.

Baggrundsmaterialet for bogen er stort. Forfatterne har gennemgået en meget omfattende litteratur, og Odenses historie er i vidt omfang blevet place-

ret i en større sammenhæng, ikke blot fynsk, men også dansk. Og der er gennemgået et meget stort arkivmateriale, i byens arkiv, i stiftsøvrighedens arkiv og andre lokale arkiver og i Rigsarkivet. Netop den udstrakte brug af utrykt kildemateriale ud fra nye synsvinkler giver denne byhistorie fortrin frem for så mange andre lokalhistoriske arbejder, hvor hensynet til tidsmæssige og økonomiske ressourcer har umuliggjort brug af det ofte omfangsrige og tidkrævende utrykte materiale.

Med udgangspunkt i iagttagelser i det utrykte kildemateriale lykkes det forfatterne på mange måder at komme nær ind på livet af renæssancetidens Odenseanere. Med rette fremhæves det, at de gader, den tids mennesker færdedes i, de torve og pladser, de passerede, deres vandforsyning og toiletforhold og deres huse, var de nære ting, der i langt højere grad var bestemmende for deres liv end nok så mange og nok så kendte politiske begivenheder (s. 81). Det er ligeledes rigtigt, at de bevarede historiske kilder kun i et vist omfang tillader os at nå til fyldestgørende forestillinger om disse vilkår. Med baggrund i gode iagttagelser i kilderne og med indlevelsesevne lykkes det dog forfatterne på flere punkter at komme tæt på miljøet, de materielle forhold og datidens mennesker. Forfatterne viser fin forståelse for en række vigtige samfundsforhold, som har spillet en noget upåagtet rolle i tidligere byhistorier; men i en række tilfælde mærker man dog en vis usikkerhed. Det gælder, når det hævdes (s. 437), at kendskabet til håndværkerlønningerne endnu er ret begrænset. Men man har dog i kærnerregnskaber fra adskillige danske byer et ganske omfattende materiale vedrørende håndværkerdaglønninger, ligesom også i lensregnskaberne, og det førstnævnte er tidligere behandlet i fremstillinger vedrørende Helsingør og Ribe. Det er ikke rigtigt, når det hævdes

(s. 299), at det af mange grunde vil være håbløst at forsøge at omregne håndværkeres og (ufaglærte) daglejeres løn til årsløn; man kan bestemme det årlige antal arbejdsdage, og selv om arbejdsløshedsproblemerne ikke kan belyses, så kan man dog få et indtryk af håndværkernes og de ufaglærtes *maksimale* muligheder. Arbejdsdagens længde – som vi i heldige tilfælde kan beregne os til ud fra daglønninger – spiller her naturligvis ingen rolle (modsat hvad der hævdes s. 299). Bogen giver også selv i et skema (s. 293-94), omfattende årene 1575-1628, daglønsbeløb for en række håndværksfag og håndlangere/ufaglærte; men en opfattelse af udviklingen sløres dog her af det forhold, at daglønningerne er angivet i skilling, en møntenhed, hvis værdi gennem Christian 4.s møntforringelser i årene 1602-25 faldt til to tredjedele. Af samme grund kan nogle af tabellerne over varepriser (s. 284-86) virke forvirrende.

På baggrund af de nævnte tabeller over håndværkerlønninger kan man undre sig over formuleringen »forholdsvis beskedne beløb« om boligvurderinger på 100-300 sletdaler (s. 390); for årene omkring 1630 vil der dog være tale om beløb svarende til mindst 1-3 håndværkerårslønninger.

Interessant er den indgående behandling af skatteudskrivningen, skatteligningen og skatteborgertallene (s. 105-07, 218-24, 414-26). Problemerne er tilmed aktuelle; men fremstillingen er dog vistnok præget af et lidt for moderne syn, når der tales om en »Glistrupeffekt« (s. 105, 220); med datidens lave skatteprocenter – fra nogle få procent for håndværkere og andre dårligere stillede borgere til nogle promille for de velhavende købmænd – var tilskyndelsen til skatteunderdragelser ikke den samme som langt senere; og når man op i 1600-årene synes at kunne iagttage en nedgang i skatteansættelsen for de mere

velhavende borgere, er en del af forklaringen – sammen med en mulig forarmelse i et vist omfang – at finde i den tids kreditforhold og manglende likviditet, uden banker og realkreditinstitutioner; betydelige andele af de store købmænds- og embedsmandsformuer blev i krisetider bundet i gældsbreve og faste ejendomme, som ikke kunne anvendes til skattebetaling. Den tilsyneladende nedgang i ansættelsen for de større købmænd havde i øvrigt formentlig sin baggrund i den kraftige vækst i skatteudskrivningen; det var ikke, som hævdet s. 440, nødvendigvis den degressive skatteligning der gjorde, at købmændene ikke blev ramt så hårdt af væksten i skatteudskrivningen.

At man, som hævdet side 232, af hensyn til vilkårlighed ikke skulle kunne supplere skattelisternes oplysninger om skatteydernes erhverv med oplysninger fra andre kilder, forekommer ikke rimeligt. For at få et tilstrækkeligt dækkende materiale er det netop nødvendigt så godt som muligt på grundlag af skattelister med inddragelse af alle tilgængelige oplysninger at rekonstruere et »folke-register«, der dog i det væsentlige kun kan blive nogenlunde dækkende, når det gælder skatteydere, svarende til husstandsoverhovederne.

I bogen gøres der i det store afsnit om sociale og økonomiske vilkår op (s. 257-58) med Svend Larsens forsøg på i bogen om det fynske rådsaristokrati at opstille to forskellige købmændstyper i de fynske købstæder: købmanden, der eksporterede landbrugsprodukter efter en fortid som skriver eller foged i lensforvaltningen eller på adelige godser; og købmanden, der importerede og videreforhandlede kramvarer fra Lybeck, Hamborg og Amsterdam, efter en fortid som købmandstjener og indtræden eller indgifte i byens rådsaristokrati. Formuleringerne i afsnittet forekommer at være lidt forsigtige; men en konstatering

vedrørende købmændene i det senere afsnit om konjunkturskellet i 1640-erne: »tidligere havde deres eksport af korn og øksne fra lenene finansieret importen af forskellige varer til adelens og kronens forbrug«, viser klart, at skellet mellem de to købmandstyper ikke kan opretholdes.

De for tidligere tider så vigtige markeder omtales i bogen blot kort i forbindelse med behandlingen af levestandarden (s. 384). Med udgangspunkt i recessen af 1540 oplyses, at en landsdelsvis koncentration af markederne betød, at der for Fyns vedkommende blot måtte afholdes marked i Odense og kun Skt. Knudsmarked. Man får det indtryk, at Odense her spillede en betydningsfuld og dominerende central rolle; men opfattelsen holder ikke. I almanakkerne, hvori folk i tidligere tider kunne se markedstiderne, anføres år for år i anden halvdel af 1500-årene og i første halvdel af 1600-årene markeder i Assens (1/7 (fra ca. 1660 29/6) og 24/8), Bogense (22/7), Fåborg (17/6), Kerteminde (10/8, fra 1639 også 23/10), Nyborg (2/7 eller 4/7, fra 1634 også 16/10) og Svendborg (13/7 eller 11/7, fra 1622 også 22/9), ja, endog et landmarked, i Tommerup, 14 km sydvest for Odense (29/6), og for Odense anføres endda hele tre markeder (15/1, 10/7 og 28/9), eller alt i alt 14 markeder mod det ene, der omtales i recessen, i en ganske anden virkelighed end dennes.

I afsnittet om næringsvæsenet og bystyret hævdes det (s. 177), at uden borgerskab kunne ingen person lovligt drive handel eller håndværk i byen, og at borgerskabsbrevet var en helt uomgængelig betingelse for næringsvirksomhed. Dette er næppe helt i overensstemmelse med de faktiske forhold; men den anførte opfattelse hænger vel sammen med den, der kommer til udtryk i afsnittet om befolkningsforhold, hvor det hævdes (s. 126, 128), at man i Odense alde-

les ikke respekterede et kongebrev af 1575, hvori det indskærpedes over for borgmestre og rådmænd i netop Odense, at borgersønner ikke skulle besværes med at tage borgerskab; som bevis for den manglende efterlevelse anføres, at hvert sjette af de kendte borgerskaber 1611-54 blev løst af personer, der var født i Odense. Men: baggrunden her er formentlig, at der er tale om personer, som ikke var sønner af borgere. Betingelserne for frihed for borgerskabserhvervelse var nemlig to: man skulle *både* være født i byen og være søn af en borger. Sådanne personer udgør formentlig den væsentligste del af de ganske mange, man ser som udøvere af handels- eller håndværksvirksomhed i byerne *uden* at de optræder som borgerskabstagere i borgerskabs- eller rådstueprotokoller eller kæmnerregnskaber, selv om disse ellers forekommer at være ret fuldstændige.

I et forsøg på at nå frem til en opfattelse af klimaforholdene udnyttes i bogen også byfogedregnskabernes oplysninger i forbindelse med oppebørslen af rors-told, en afgift af passerende skibe (s. 391-92). Men det er et spørgsmål, om dette forholdsvis sparsomme materiale – anløb af skuder til Ellemose Å var ingen daglig begivenhed – giver selv et vist førstehåndsindtryk af forholdene i de første årtier af 1600-årene, således som det hævdes. De i tabellen anførte »sidste skudeanløb« er for flere af årene i august eller september, men det må være klart, at vejrliget ikke har standset årets sejlads på disse tidspunkter. Her ville eksempelvis Øresunds-toldregnskaberne have været en helt anderledes fyldig og præcis kilde.

Ved nogle af vurderingerne i bogen synes der at kunne stilles spørgsmålstegn. Det må således forekomme uforståeligt, at bybefolkningsprocenten omkring midten af 1600-årene blot sættes til 12 % (s. 103) eller 13-14 %

(s. 427). Den første – ganske vist noget usikre – opgørelse over bybefolkningen, fra 1672, giver et befolkningstal på ca. 112.000, og med et samlet befolkningstal for hele landet på næppe meget mere end ca. 500.000 får man en bybefolkningsprocent på godt 20.

At Danmarks handelsflåde omkring 1630 endnu skulle have været alt for utilstrækkelig til at kunne magte udenrigshandelen (s. 246) modsiges kraftigt af indførslerne i Øresunds-toldregnskaberne, der viser, at skibe fra byer som Århus, Ribe, København og Malmø i betydeligt omfang sejlede i fragtfart for fremmede nationer, selv for hollænderne. Odense-materialet giver rimeligvis her et meget skævt billede, på grund af byens dårlige havneforhold. Det nævnes (s. 257), at Odense-fartøjer praktisk taget aldrig optræder i Lybeck eller Rosstock; det kunne her tilføjes, at heller ikke i skibsfarten, der passerede Øresund, spillede Odense nogen rolle; af den danske handelsskibstonnage, der i årene 1635-43 passerede Øresund, tegnede Odense sig for 0,025 %; af godt 4.000 passerende skibe var blot et enkelt et Odense-skib.

I afsnittet om bystyre og forvaltning forekommer endda en vurdering, der modsiges på den følgende side: Det hævdes ved omtalen af rådsarbejdet (s. 171), at travle købmænd, der i forvejen havde en sikker position i toppen af byens sociale hierarki, ikke så nogen grund til at bruge tid og kræfter på et offentligt hverv, der kunne blive en belastning for deres forretning og ikke betød stort for deres sociale prestige; men blot en side længere fremme omtales Thomas Brodersen som en købmand, der gennem nogle år skabte sig en position i byen uden derfor at være fuldt akcepteret af den sociale elite; denne akcept blev imidlertid opnået ved ægteskab med en af byens rådmandsdøtre, og »kronen på værket, medlemskabet

af byens sociale elite, var optagelsen i rådet«.

Der er således adskillige forhold og vurderinger i dette bind af Odense-historien, der kan diskuteres, men det er en følge af, at bogen beskæftiger sig med mange spændende problemstillinger og i øvrigt er præget af stor detailrigdom. Bogen vidner om stor fortrolighed med det bevarede kildemateriale og med datidens samfundsforhold, sprogbrug osv. – hvorfor man så meget mere må undre sig over en enkelt undtagelse (s. 234), hvor der under immaterielle erhverv sammen med fogeder og skrivere nævnes »svarere« i betydningen »hørere«, altså lærere ved latinskolen – for »svare« må være det samme som »drejere«, jfr. endnu svensk »svarver« = »drejer«.

Bogen er rigt illustreret med mange gode bygnings- og genstandsbilleder, portrætter, kildetekstgengivelser, kort osv. Men ligesom for andre bind af Odense-historien gælder, at der er meget lidt sammenhæng mellem teksten og billederne. Man burde i langt højere grad tænke på at *illustrere* teksten, visualisere denne, konkret og materielt belyse *denne*, så meget mere, som forfatterne selv i teksten bestræber sig for gennem eksempler og konkretiseringer at anskueliggøre datidens forhold. Billederne er nu i stedet blevet et ret selvstændigt forløb. Et par billedtekster er byttet om (på de to portrætter, et maleri og et kobberstik, af kongens kansler Christen Friis, s. 408 og 409). Og et sted (s. 311) har den ellers nu og da omtalte Odense-skomager Jesper Pedersen, der i 1583 skænkede en rude til skomagernes lavshus, ved en læsefejl fået det ellers ukendte fornavn Jelmer.

Ole Degn

Per Boje og Henning Nielsen: *Moderne tider. Odense 1868-1914*. Odense byhistorie, bd. 7, udgivet af Odense